

Geweld als belangrijkste grondslag van onze cultuur¹ (1993)

Sieth Delhaas

Lezing gehouden op diverse plaatsen, voorjaar 1993²

Inleiding

Voorop wil ik stellen, dat ik hier niet sta als Joegoslaviëdeskundige. Sinds januari 1993 heb ik op verzoek van verschillende groepen en organisaties binnen de vrouw-en-geloofbeweging lezingen gehouden over de situatie in ex-Joegoslavië en dan vooral verbonden met de verkrachtingen van vrouwen als oorlogshandeling. Het houden van die lezingen is voortgekomen uit een column die ik in december 1992 heb geschreven in het weekblad de *Bazuin* (zie: [Moord.pdf](#)).

In die column ga ik in op de term, die regelmatig door de media wordt gehanteerd als het om geweldssituaties gaat – zoals nu in Joegoslavië – en iedereen – ook vrouwen zelf – spreekt over onschuldige vrouwen en kinderen. Ik zeg in mijn column, dat vrouwen onschuldig noemen in een oorlogssituatie hetzelfde is als vrouwen onmondig verklaren. Het is een terugkeer naar een situatie waarin mannen de vrouwen nog niet hadden toegelaten tot de politiek, toen mannen aan vrouwen nog geen stemrecht hadden verleend.

Vrouwen onschuldig noemen aan oorlog lijkt menslievend. Achter mannen die dit zeggen zoekt men geen vrouwenhaters. Toch zijn zij, naar mijn mening, het zachte equivalent ervan en gevaarlijk voor de mondigheid en medezeggenschap van vrouwen. Ik haalde in die column het agressieve gedrag aan eind vorig jaar van drie socialisten uit de Tweede Kamer tegenover het VVD-kamerlid mevrouw Heemskerk toen zij iets te berde durfde te brengen over de afschaffing van de dienstplicht.

Ik gaf als mijn mening, dat zolang vrouwen in oorlogstijd als onschuldig worden beschreven, mannen zich van een excuus bedienen om de oorlog voort te zetten. Echter die mannen verzwijgen, dat vrouwen het roerend goed

¹ Deze titel is ontleend aan het denken van de Franse filosoof René Girard, genoemd in *Vrouwen en Geweld*, een onderzoek van Annego Hogebrink voor de Protestantse Voortgezette Opleiding te Amsterdam, mei 1987.

² De **Joegoslavische oorlogen** of **post-Joegoslavische oorlogen** vormen een reeks van gewapende conflicten binnen Joegoslavië, die zich vanaf 1991 ontwikkelde als gevolg van het uiteenvallen van de Socialistische Federale Republiek Joegoslavië. Nadat de federale staat in 1991 was uiteengevallen in Slovenië, Kroatië, Macedonië en romp-Joegoslavië (Bosnië en Herzegovina, Montenegro en Servië) ontstond in delen van Kroatië en in Bosnië en Herzegovina een hevige burgeroorlog: zie Wikipedia: Joegoslavische oorlogen.

zijn van de vijand; en dus kunnen worden gedeporteerd en verkracht. Door vrouwen onschuldig te houden, ontzegt de man haar het recht zelfstandig te oordelen over een handwerk dat bepaalde mannen niet moe worden te beoefenen. Vrouwen onschuldig noemen is als een ritueel dat voortdurend herhaald moet worden om een mythe kracht en betekenis te geven. Volgens de theologe/filosofe Mary Daly gaat het in die mythe om de moord op de godin.

Vorige week kreeg ik een briefkaart in de bus mij toegestuurd door *The Breakfast Club* in Hilversum rondom het geweld in Solingen. Die briefkaart is onderdeel van een actie. En waarachtig, op die kaart staat opnieuw: 'vijf onschuldige vrouwen en meisjes zijn levend verbrand.'

Nogmaals: vrouwen onschuldig noemen is als een ritueel dat voortdurend moet worden herhaald om de mythe dat vrouwen onschuldig zijn, kracht bij te zetten. En zolang we dit blijven geloven, blijven vrouwen onmondig en zal niet naar hen worden geluisterd.

In elk geval willen wij vanmiddag kijken of wij de karakterisering *onschuldig* voor vrouwen evenmin moeten accepteren.

De belangrijkste bedoeling van deze middag is dat:

- wij onze gevoelens van afschuw delen met elkaar;
- onze kennis en ervaring inzetten om te zoeken naar oorzaken van dit geweld;
- onze analyse inbrengen in de publieke meningsvorming over de achtergronden van deze oorlog;
- mogelijkheden uitwisselen en onderzoeken om vrouwen in het voormalige Joegoslavië daadwerkelijk te ondersteunen.

Met u wil ik allereerst doen wat ik zelf altijd geneigd ben te doen als ik van een situatie niets begrijp: kijken naar de geschiedenis die hieraan vooraf ging. Trefwoorden in mijn herinnering zijn daarbij: Communisme, Generaal Tito, sinds jaren een vakantieland waar vele mensen met plezier en goedkoop naar toe trokken.

Vraag: ik zou aan u, die ooit in Joegoslavië met vakantie zijn geweest, de vraag willen voorleggen:

- had u ooit deze uitbarsting van geweld verwacht?
- kunt u deze uitbarsting rijmen met de mensen die u daar hebt ontmoet?

De feiten die ik u nu geef over Joegoslavië zijn afkomstig uit een publicatie van het Nederlands Centrum voor Buitenlanders van 1978.

De positie van Joegoslavië

Geografisch gezien is Joegoslavië een land van tegenstellingen en variaties op het gebied van bewoners, taal, cultuur, geschiedenis, klimaat, landschap en economische.

Omdat het op een kruispunt ligt van Europa en Azië is het gebied altijd een gevechtsterrein geweest voor talloze oorlogen door de eeuwen heen.

Als zelfstandige staatskundige eenheid bestaat Joegoslavië sinds 1918. Grondstoffen kunnen belangrijke strijdpunten zijn in een oorlog. Daarom noem ik u daarvan enkele:

- In Bosnië wordt onder andere ijzer, steenkool en lood gevonden;
- Slovenië beschikt over de belangrijkste kwikmijn van Europa. Kosovo heeft op haar gebied belangrijke lood- en zinkmijnen;
- Oost-Servië kan zich beroemen op de grootste kopermijnen van Europa;
- Slovenië heeft vindplaatsen van uranium en bauxiet en in het noordoosten wordt olie en aardgas gevonden. Wel zijn de gebieden waar de meeste grondstoffen liggen, tot nu toe het minst industrieel ontwikkeld en nog moeilijk toegankelijk. De autowegen die zijn aangelegd, waren voornamelijk bedoeld voor toerisme dat de laatste jaren een grote vlucht heeft genomen. U ziet dat als je deze bronnen van grondstoffen noemt, Joegoslavië ineens een heel andere vorm van belangrijkheid krijgt in de zin van de wereldeconomie.

Daarbij schiet me te binnen wat ik dezer dagen in de krant las. Enkele maanden geleden hebben de VS van Amerika concessies gekregen over belangrijke olievelden in Somalië. Dit was niet bekend en hoewel de VS-overheid beweert dat dit feit niets te maken heeft met hun in december gestarte actie *Restore Hope*, geeft zo'n bericht heel wat te denken.

Misschien kunt u ook in de volgende informatie al aanwijzingen terugvinden voor de omstandigheden zoals die er nu uitzien in voormalig Joegoslavië.

De waardensystemen van de bevolking van de meest gestabiliseerde staten spelen een zeer grote rol in het levenspatroon van de bewoners. De mensen van het platteland geven de voorkeur aan een traditionele leefwijze voor werken: geen risico's nemen, geen initiatief tonen, je niet onderscheiden van de ander, wantrouwen tegen nieuwigheden en vreemden.

Door te werken kan men zich in leven houden, extra inspanning helpt niet omdat de totale voorraad land en welstand etc. beperkt is. Verdeling hiervan is belangrijker dan productie.

Opgelegde werkritmes en technologie van buiten of bovenaf worden verafschuwd.

De standenmaatschappij is gebaseerd op geboorte, leeftijd en geslacht. De kleine clangemeenschappen gehoorzamen een autoritaire leider. Het gedrag is conformistisch.

Niemand mag boven een ander uitsteken. Persoonlijke welstand wordt gecompenseerd met grote, dure feesten en er heerst groepsegoïsme.

De plattelandscultuur van het centrale heuvel- en berggebied wordt als volgt geschetst: patriarchale verhoudingen sterk, positie van de vrouw zeer ondergeschikt, de gemeenschap heeft een zeer autocratisch leiderschap en is militaristisch georganiseerd, de groepstrots is groot, productie-arbeid wordt vermeden (oorlogsbuit is evengoed).

Nog twee andere, meer moderne waardensystemen worden genoemd:

in de industriële maatschappij discipline en punctualiteit met een machine gebonden arbeidsritme, innovatie gericht handelen, het nemen van risico's, openstaan voor nieuwe ideeën, produceren voor de markt, competitie gericht.

Ten aanzien van de communistische partij en de partizanenoorlog: heldendom, militaire organisatie, gehoorzaamheid aan een krachtige leider, solidariteit, internationalisme, toekomstgerichtheid, gelijkheid, discipline.

Sommige waarden vallen samen, andere sluiten elkaar uit.

In de WO II heeft de bevolking grote verliezen geleden. 1,7 miljoen doden op een bevolking van ruim 15 miljoen. Na de ontstaat een grote trek van het platteland naar de steden, zo snel dat de steden 'rurbaniseerden'. Dat wil zeggen: er vond een proces plaats van verstedelijking van het platteland, waardoor het stedelijke gebied en zijn invloedssfeer verder werd uitgebreid. Het begrip rurbanisatie komt van de Engelse woorden rural ('landelijk', 'plattelands-') + urban ('stedelijk'). Rurbanisatie wordt grotendeels veroorzaakt door suburbanisatie ([Rurbanisatie](#)). In de jaren zestig begon de uittocht naar het buitenland. Ook in Nederland kwamen Joegoslavische gastarbeid(st)ers.

Over het eenheidsgevoel van de inwoners van het land: De volkstelling van 1971 laat zien dat van de 21 miljoen mensen slechts 270.000 als nationaliteit Joegoslaaf opgeven. De overigen noemen hun staat. Het nationaliteitenprobleem is nooit weg geweest. Men kon behalve de staat ook opgeven Moslim. Dit is niet een religieuze term, maar een staatkundige aanduiding. Dit gold praktisch alleen voor Bosnie-Herzegowina waar in 1971 40% zich als Moslim opgaf.

Daartegenover staat dat er nergens (in Europa of ter wereld) een multinationale staat wordt gevonden waar zo vergaand is gepoogd recht te doen aan culturele en nationale aspiraties van de bevolking, maar het bleef altijd dringen.

In het. begin van de jaren zestig vonden 11.5% huwelijken plaats tussen mensen van verschillende nationaliteiten. Maar slechts een enkel huwelijk tussen een moslim en niet-moslim.

Het verzet tegen de Duitsers tijdens WO II en de communistische revolutie is gedragen door de boeren. Echter tussen 1946 en 1971 zijn 200.000 boeren uit de partij gezet en de boeren zijn daarna vrijwel uit het politieke leven verdwenen. Boeren zijn in het naoorlogse Joegoslavië tweederangs burgers. Voor hen zijn er geen sociale voorzieningen en er is sindsdien geen landbouwpolitiek gevoerd. Onder de boeren heerst grote armoede. Velen hebben niet eens

een eigen bed en de mensen zijn verstoken van gezondheidszorg, overgeleverd aan allerlei ziekten. Alles is gericht op voorzieningen in de toeristische dorpen.

Misschien is dat ook goed om vast te houden voor de discussie straks:

- welke rol spelen wij rijke Westerlingen in de toeristenindustrie van arme of achtergebleven landen en wat betekent dat voor de diverse bevolkingsgroepen daar?

Politieke geschiedenis

Na het instorten van het Habsburgse Rijk (wikipedia: [Habsburgse monarchie](#)) werd in 1918 het Koninkrijk van de Serven, Kroaten en Sloveniërs gesticht met koning Alexander. Daarbij werden landen en gebieden verenigd van een volkomen eigen en diverse ontwikkeling.

De scheidslijn tussen Christelijk Europa en het niet-christelijke Oosten loopt al eeuwen dwars door het gebied waarover wij deze middag spreken. Dat heeft zijn sporen nagelaten in godsdienst, economie en culturele ontwikkeling.

Ten tijde van de Franse revolutie, toen het gevoel van nationalisme in heel Europa opkwam, bestond er bij Kroaten en Serven een gevoel van Zuid-Slavische eenheid. Van 1809-1813 heeft het land onder invloed van de Napoleontische periode gestaan en heeft het zich meer en meer afgezet tegen Duitse en Hongaarse invloeden.

De eerste Servische opstand tegen de Turken was in 1804-1813. In 1815 bestaat er een klein, maar praktisch onafhankelijk Servië. In 1912 storten alle Balkanvolken zich op de Turken, waardoor Servië gebiedsuitbreiding krijgt, maar het heeft geen uitgang meer naar de Adriatische Zee. Dat is heel belangrijk, want alle eeuwen door hebben naties al gestreden om belangrijke havens met het oog op de handel.

De grote mogendheden proclameren dan het bestaan van de staat Albanië en hitsen Servië en Bulgarije tegen elkaar op en in 1913 wordt de 2^e Balkanoorlog uitgevochten. Oostenrijk doet een duit in het zakje door zijn macht in Bosnië te demonstreren door een zeer provocerend bezoek van de Oostenrijkse troonopvolger aan Serajevo. Dat wordt teveel voor de Bosniërs en zoals we weten wordt de koninklijke Frans Ferdinand in Serajevo doodgeschoten en daarmee barst de WO I los.

Oostenrijkse en Duitse troepen houden vreselijk huis in Servië, vooral onder de burgers. Het leger vlucht naar het eiland Korfoe. In 1918 verenigen, zoals ik al eerder zei, de Serven, Slovenen en Kroaten zich in Joegoslavië onder een monarchie.

Tot 1923 blijft het tobben over de grenzen, vooral met Italië. Bij de grondwet van 1921 worden de Servische bureaucratie en het leger uitgebreid over de hele natie. Servisch officieren en ambtenaren werden de meest gehate figuren in het land. In 1928 deelt de koning het land op in stukken die dwars door andere staten heen lopen. In 1934 wordt de man tijdens een bezoek aan Marseille door een extremistische Kroatische fascist vermoord.

In maart 1941 sluit Joegoslavië zich aan bij de fascistische Asmogendheden Italië en Duitsland, maar dit wordt door de bevolking niet geaccepteerd. Officieren plegen een staatsgreep, waarin vooral de communisten een grote rol spelen. In april van dat jaar doen de Duitsers een inval en vestigen zich in Belgrado en straffen de bevolking af.

De communistische partij, die al vanaf de jaren twintig verboden was, had zich al lang op een illegale rol voorbereid en stond sinds 1937 onder leiding van Josip Broz, bijgenaamd Tito (1892-1980). Aanhangers kwamen vooral uit artistieke en intellectuele hoek.

Toen al was de haat tussen Kroaten en Serviërs groot. Met behulp van de Duitsers vermoordden de fascistische Kroaten 300.000 Serviërs. Serviërs slachtten op hun beurt Kroaten en Moslims af. Vandaar die 1,7 miljoen doden.

De Rooms Katholieke kerk heeft zich nauwelijks of niet tegen de onderlinge moordpartijen verzet.

De zeer goed georganiseerde communisten vielen steeds de bezetter aan en in 1943 ook Italië. De partizanen, zoals de communistische strijders werden genoemd, kregen steeds meer aanhang, vooral van de Serviërs. Deze partizanen hebben zeer grote heldendaden verricht. Ook bereidden zij een goede administratie voor. In 1942 was er al een rompparlement, voor de tijd dat de oorlog voorbij zou zijn.

Eind 1944 werd met hulp van de Russen Belgrado bevrijd met veel wraaknemingen en fusillades.

Met het politieke herstel werd staatkundig het voorbeeld van Rusland gevolgd onder de leus: broederschap en eenheid, en daarmee leken alle problemen tot het verleden te behoren.

Dat is – zoals we vandaag kunnen zien – een illusie geweest. Elke spontane uiting van anders denken werd meedogenloos onderdrukt.

Tito's afscheiding

In 1948 maakt Tito zich met zijn eigen revolutie los van Rusland.

Zijn economie richt hij anders in waardoor arbeiders iets meer invloed krijgen. In 1953 komt er iets meer democratie met een regering uit alle nationaliteiten

Begin jaren zestig is er een generatie die zelf iets wil ondernemen en verzet zich tegen de betutteling vanuit Belgrado.

In de 60 jaren worden hervormingen doorgevoerd, maar het gevolg is grote werkloosheid en een dalende levensstandaard voor de laagstbetaalden. Verzet komt er vooral van de Serviërs en de onderontwikkelde gebieden.

De kloof tussen wel en niet-ontwikkelde gebieden en mensen wordt steeds dieper. Problemen ontstaan over de diverse talen tussen Serven en Kroaten.

Merkwaardig in die tijd is dat er een groep zeer ontwikkelde filosofen zich manifesteert. De strijd om individuele vrijheid grijpt meer en meer om zich heen.

In 1968 ontstaat er een studentenoproer in Belgrado. Er zijn arrestaties. Mensen voelen zich verraden door Tito, die brood en werk aan iedereen had beloofd.

De inval van de Russen in 1968 in Tsjechoslowakije brengt de Joegoslaven weer bij elkaar uit angst dat dit hen ook zal overkomen. Maar dat duurt niet lang. Steeds krachtiger steken de nationale verschillen de kop op, waaraan de slechte economische situatie ten grondslag ligt.

In 1972 is de algemene desorganisatie compleet. Een socioloog verklaart in 1978 dat het in feite gaat om de strijd tussen liberalisering en nationalisme.

In oktober 1991 zeggen in Nederland wonende Joegoslaven: de oplossing voor deze problemen is slechts te vinden in het denken van de mensen zelf, maar een ander geeft de economische tegenstellingen de schuld. De rijke Slovenen en Kroaten zijn het zat hun geld te moeten pompen in het arme zuiden. Weer een ander schuift de oorzaak op de onjuiste vertegenwoordigingen in de verschillende overheidslichamen.

Serviërs vertegenwoordigen Kroaten bijvoorbeeld bij de Verenigde Naties.

Een andere immigrant zegt dat zijn landgenoten onmachtig zijn om op een democratische en beschaafde manier te veranderen; ze hebben dat niet geleerd want in het verleden zijn besluiten door mensen aan de top met harde hand afgedwongen; een vrouwelijke immigrant weet dat er zoveel haat is tussen de verschillende staten, die aangewakkerd wordt door groepen politici, geholpen door de journalisten.

Ongeveer 1990 begonnen de diverse staten binnen Joegoslavië zich openlijk voor onafhankelijkheid uit te spreken. De economische problemen werden breed uitgemeten in de kranten, daarna volgden religieuze en nationalistische verhalen. De laatste vallen bij de bevolking in vruchtbare aarde. Toch beweerden eerder geciteerde immigranten: er was geen structurele haat op grote schaal. Zestig tot zeventig procent van de mensen kunnen gewoon samenleven.

Vrouwen

In al deze verhalen komt niets voor over de specifieke situatie van vrouwen. Terwijl wij hier juist bij elkaar zijn vanwege de vrouwenverkrachtingen.

Merkwaardig voor mij was, toe ik vorige week op het bureau Oost-Europa projecten de krantenknipsel doorlas over de oorlog in Joegoslavië. Ze waren bijgewerkt tot 31 december 1992. Knipsels uit de *Volkskrant* en *NRC*. Niets over verkrachtingen. Vraag aan de beheerder van het bureau: 'Is er selectief geknipt?' Hij wist het niet. Hij zou het na het weekend aan zijn collega vragen. 'Als ze nog iets heeft, zal ik het sturen.' Er kwam niets.

Over het al dan niet waar zijn van de verhalen over structurele verkrachtingen, wordt nog steeds gediscussieerd. Ik kreeg deze week via VTK (Vrouwen tegen kernwapens) bericht, dat minister van Buitenlandse Zaken Kooijmans tijdens de demonstratie op 9 januari heeft toegezegd, dat met de EG-onderzoekscommissie, die binnenkort naar Joegoslavië vertrekt, de vrouwelijke gynaecoloog, mevrouw dr. Gunilla Kleiverda mee zal gaan om onderzoek naar en verslag te doen van juist deze situaties. Ook zou aan de hand van dit materiaal een poging bij de VN. gedaan kunnen worden om verkrachtingen in oorlogstijd als oorlogsmisdaad vastgelegd te krijgen, waardoor de daders ook bestraft kunnen worden. Er van uitgaande dat de berichten hierover in elk geval op waarheid berusten, wil ik nu een aantal gedachten doorgeven die ons kunnen helpen bij het gesprek hierna,

- I. Zijn Serven, Kroaten, Moslims en Bosniërs van origine nu zulke barbaren, die maar even de teugels gevierd krijgen, en ze slaan aan het moorden en verkrachten?
Of liever, zoals een historicus van het Oost-Europa Instituut in Amsterdam, Andra Gerrits, zich afvroeg: wat doet een eerzame Servische burger veranderen in een moordzuchtige gardist?

Als we naar de voorliggende geschiedenis kijken, kunnen we daar voor een groot deel zelf al antwoord op geven.

Gerrits zegt: 'Ongetwijfeld was een belangrijk deel van de moordzuchtige gardisten en sadistische kampbewakers een jaar geleden nog een eerzaam onderwijzer, veldwachter of werkloze. Van alle omstandigheden die hen tot deze wandaden heeft aangezet is racisme zonder twijfel de belangrijkste.'

Alle voorgaande typeringen zoals autoritarisme, groepsgeest, fanatisme, etc. zijn volgens hem ondergeschikt aan racistische overtuigingen. De gemiddelde Servische gardist heeft geen idee waar de grenzen van zijn Groot-Servië precies liggen; hij weet alleen dat daarbinnen geen plaats is voor Kroaten, moslims, Hongaren en Albanezen die niet aan de wil van het Servische volk zijn onderworpen.

- herkennen wij dit soort gevoelens en gedachten in onze eigen samenleving?

- II. Hoe komt het dat de meerderheid van de mensen – 60 tot 70% van de bevolking – zei een Joegoslavische immigrant, zich stil houdt en dit in hun eigen land laten gebeuren, waardoor wij in het Westen het beeld krijgen, dat iedereen daar barbaar is en je soms het verlangen moet onderdrukken om toe te geven aan de gedachte, dat ze daar elkaar dan maar moeten uitmoorden?

De schrijfster Dubravka Ugresic uit Zagreb probeert in een artikel in *Vrij Nederland* van 12.9.1992 daar een antwoord op te geven. Zij weigert om partij te kiezen. Ze weigert antwoord te geven op de vraag tot welke nationaliteit ze behoort. 'Ik kan zelfs niet zeggen dat ik Joegoslavische ben. Want Joegoslavië bestaat niet meer. Het is alsof het leger zelfmoord pleegt en de hele bevolking wil meesleuren.'

Dubravka heeft een manier van overleven gevonden, zoals alle burgers bij haar in de buurt. Ze gaat zo weinig mogelijk uit, praat zo weinig mogelijk met anderen, stopt de boeken en tijdschriften weg die haar kunnen belasten. Kortom: ze maakt zich niet meer druk. Ik heb besloten te overleven. De mensen in Kroatië doen alle moeite om te laten zien hoe vroom ze wel zijn, hun kruisjes op de ontblootte borst, ze willen laten zien hoe loyaal ze zijn aan het Westen: wij zijn geen bloeddorstige beesten zoals onze vijanden. En tegelijkertijd, als ze al dit soort walgelijke toestanden ziet om haar heen, weet ze, dat ze in zo'n maatschappij eigenlijk niet wil overleven. Meer en meer krijgt ze verlangens, om zich, zoals Jan Palach (1948-1969) in Praag deed, in brand te steken als teken van afschuw voor een tijd waarin anderen alle moeite doen om te overleven.

Dit verhaal stelt een vraag aan mijn eigen functioneren in onze maatschappij. Zijn we ook bezig met overleven of stellen we vragen bij onze maatschappij?

Volgende maand verschijnt in het feministisch maandblad *OPZIJ* een artikel van een Nederlandse journaliste waarin ze verslag doet van de verkrachtingen in Joegoslavië. Ze heeft een bezoek gebracht aan een kraamafdeling in Sarajevo. Daar is de 30-jarige Bosnische Safa bevallen van een kind. dat ze niet wil zien en nooit wil zien. 'Ik ben bevallen van een monster', zegt ze. Maandenlang is deze vrouw verkracht en toen ze wisten dat ze zwanger was hebben de Servische soldaten haar vastgehouden tot ze het kind niet meer kon laten aborteren. Ze noemt de namen van de soldaten die haar verkrachtten en ze kent hen allemaal uit haar geboortedorp. De journaliste sprak ook met de Bosnische sociologe Azra. Zij ziet in de verkrachtingen van de Serviërs van moslimvrouwen wel degelijk een structureel beleid. Ze sprak een moslim-studente die op een dag 28 keer was verkracht. Onder de groep vrouwen van 10 tot 30 jaar die voor de soldaten moesten werken, werden ook de jongsten zonder problemen voortdurend verkracht. Het zijn volgens de sociologe doelbewuste pogingen om de Bosnische moslimvrouwen kapot te maken.

Toch worden de moslimvrouwen binnen hun samenleving daarvoor niet uitgestoten. De sociologe, die gesprekken met de verkrachte vrouwen voert zegt tegen hen: Jullie zijn heldinnen, want jullie hebben de hel overleefd. En ze merkt dat ook de samenleving zo tegen de vrouwen aan kijkt.

Volgens een onlangs door de Engelse diplomate Anne Warburton opgesteld EG-rapport zijn er minimaal twintigduizend verkrachte moslim vrouwen. Deze door Serviërs uitgevoerde verkrachtingen zijn volgens haar bedoeld om de etnische zuiveringen te perfectioneren en gericht op het creëren van zoveel mogelijk 'getraumatiseerde moslim vrouwen'. Heleen Habraken van het Amnesty kantoor in London, die zich speciaal bezighoudt met Joegoslavië bevestigt dit. Ze zegt 'Alle partijen in het conflict verkrachten vrouwen van de tegenpartij. Maar de bewijzen zijn het zwaarst naar de Serviërs.'

Ontmaskering

Voor deze uitspraken wil ik voor de gesprekken na de pauze kijken naar twee andere feiten.

Wat mezelf betreft heb ik, door alle feiten over seksueel geweld die de laatste tien jaar in ons land boven tafel kwamen – zelfs seksueel geweld binnen het kerkelijk pastoraat – de conclusie getrokken, dat bovengenoemde verkrachtingen niet apart gezet moeten worden voor oorlogssituaties. Het gezegde: in oorlogen worden nu eenmaal altijd vrouwen verkracht, is aanleiding om er dus verder maar niets mee te doen. Tijdens de oorlog is er geen tijd om er

over te praten. Als jezelf niet in een oorlogssituatie zit, zeg je al snel: dat gebeurt nu eenmaal. Verkrachting is dan normaal.

Ik denk, dat het hoog tijd wordt dat de vrouwenbeweging dit soort ideeën ontmaskert en de verbanden laat zien die er liggen tussen de vormen van seksueel geweld die wij of onze vriendinnen, binnen het eigen gezin of de leefomgeving, te verduren hebben. Via allerlei andere vormen van seksueel geweld naar de verkrachtingen rondom oorlogen. De *Playboy's* die aan de Nederlandse soldaten zijn verstrekt deze maand, de vanzelfsprekendheid waarmee zoiets gebeurt, zegt iets over de verkrachtingen in Joegoslavië. Ik hoorde eergisteravond op de radio, dat minister Ter Beek heeft gezegd dat hij niet zo'n problemen had met het sturen van *Playboy*, maar dat nu allerlei bedrijven dingen gaan sturen naar soldaten.

Het SGP-kamerlid Van Dis heeft in de Tweede Kamer zijn woede laten blijken over de duizend *Playboys* die onder de Nederlandse militairen in Joegoslavië via de post Ontwikkeling en Ontspanning is verspreid. Ik deel zijn woede, maar niet het waarom.

Hij is tegen zedekwetsing en godslastering. Ik ben erop tegen dat het vrouwenlichaam op een dergelijke manier geweld wordt aangedaan. Laten we er niet te licht over denken hoe deze schijnbaar zijdelingse actie alles te maken heeft met de positie van alle vrouwen, ook die van ons en die van de verkrachte moslimvrouwen in, het voormalig Joegoslavië.

Weten we wat er binnen de kazernes gebeurt? Welke posters en wandversieringen er op de slaapzalen van 'onze jongens' hangen?

Geweld tegen vrouwen, tegen mensen. Hoe komen mensen daartoe? In de geschiedenis van de Joegoslavische staten komen we extreem leiderschap, verering voor de leider, groepsdenken en conformisme tegen.

We blijven zoeken naar verklaringen voor dit gedrag. Ik heb nog eens gekeken in een artikel, dat de Amerikaanse feministe Gloria van Steinem heeft geschreven in het Amerikaanse vrouwenblad *Ms* in November 1991.

Aan de hand van de analyse van Allee Miller, de therapeute en expert op het gebied van kind en geweld, heeft ze ten tijde van het uitbreken van de Golfoorlog de jeugd van Saddam Hussein en George Bush geanalyseerd. Hussein, die in zijn jeugd gewelddadig is behandeld door zijn stiefvader is zo verwrongen geraakt door deze vergiftigde opvoeding, dat hij die in zijn leiderschap uitleeft op al het levende, ook op de natuur, dat hem voor de voeten komt. George Bush heeft geen vergelijkbare jeugd gehad.

Hij wordt per auto met chauffeur naar school gebracht, maar Gloria van Steinem beschrijft de vader van Bush ook als iemand die door Bush en zijn broer gevreesd wordt, een streng religieus man, die elk onderdeel van het leven van zijn gezin controleerde en er op stond dat zijn zoons tijdens sportwedstrijden wonnen en leidersfiguren zouden worden. De jonge George deed wat van hem verwacht werd en hij werd een leider.

Het is zelfs zo ver gegaan, dat tijdens de laatste dagen van Bush' presidentschap het openlijk werd gezegd, dat de aanval op Irak zijn oorsprong vond in de persoonlijke vijandschap tussen deze beide leiders. Als we Gloria van Steinem mogen geloven: tussen twee in hun jeugd in gewelddadige omgeving opgegroeide mensen.

Als we de verhalen over de Servische mannen in het bijzonder, maar ook van andere voormalige Joegoslavische mannen hebben gehoord, dan lijkt het erop. Een gevoel van zelfwaardering hebben ze waarschijnlijk nooit geleerd in de groep, met hun conformistische gedrag, hun minderwaardigheidscomplex van nationaliteit die opgegaan is in het grote geheel van Joegoslavië. Hun gekwelde en vernederde geest wreekt zich op alles en tenslotte op het minste in hun ogen: de moslimvrouwen.

Geweld als grondslag

Ik kom aan het laatste aandachtspunt. Dat heb ik ontleend aan het onderzoek van Annego Hogenbrink, dat ik in het begin noemde (voetnoot pagina 1).

Volgens Hogenbrink ontbreekt aan de theorie van Girard die met geweld en geweldmechanismen samenhangt, een essentieel element: hij gaat voorbij aan de positie en de rol van de vrouw met betrekking tot geweld. Ik kan op haar onderzoek nu niet breedvoerig ingaan, maar er wel enkele dingen van aanstippen.

Mary Daly en Catharina Halkes, zegt ze, maken vrouwen bewust van hun aandeel en de instandhouding van het geweld en de zogenaamde christelijke wortels daarvan.

Een eerste punt. is, nu geweld tegen vrouwen vaker ter sprake komt, dat vrouwen dat geweld, kennelijk zelf ook als normaal hebben gevonden. Vrouwen hebben gezwegen en dus toegestemd. Het was normaal en het was de wil van God. Dat heeft vooral de dominante groep, de mannen, bepaald. Vrouwen hebben zich geïdentificeerd met de belangen van de dominante groep.

Tweede punt is dat geweld tegen vrouwen vooral seksueel gericht is. Seks, bloed en slachtpartijen, zijn volgens vele mannen de opwindende ingrediënten van het gevoelsleven van de Echte Man. Dan pas leeft de man.

Derde punt: geweld tegenover vrouwen heeft te maken met macht en onmacht. Voor geweld zijn twee partijen nodig. Een geweldpleger en het slachtoffer. Waarom vervullen vrouwen zo vaak de rol van het slachtoffer? Vrouwen zijn in onze cultuur in hun opvoeding voorbestemd toekomstig slachtoffer te zijn. En, terugkijkend naar de analyses over Hussein en Bush de vraag: worden mannen in hun opvoeding voorbestemd om geweldpleger te zijn?

Vrouwen gedragen zich tegenwoordig echter steeds minder als slachtoffer onder invloed van vooral de feministische vrouwenbeweging. In haar onderzoek zegt Annego: Doordat vrouwen minder snel te imponeren zijn tegenwoordig, zie je ook het gewelddadige gedrag van mannen toenemen. Daarmee overschreeuwen ze hun eigen angst voor geweld.

Twee uitwegen stelt Annego voor in haar onderzoek om uit de geweldspiraal te komen. Op de laatste wil ik kort ingaan: de relatie tussen conflict en geweld.

Is het mogelijk, vraagt ze zich af, om zo met conflicten om te leren gaan dat de vanzelfsprekendheid van het geweld doorbroken wordt?

‘Dat kan alleen wanneer wij conflicten gewoon gaan vinden. Ze niet schuwen, maar leren zien als behorend bij ons dagelijks leven, de menselijke samenleving bestaat uit bundels conflicten.

Niet de stabiliteit is normaal, maar de voortdurende verandering met bijbehorende spanningen en botsingen.’

Dit brengt me waar ik deze bijdrage van mij zou willen eindigen. Het geweld, vooral de verkrachting van vele duizenden vrouwen, heeft het gevoel van machteloosheid in ons tot een hoogtepunt gebracht. ‘We pikken het niet langer’, is er geroepen. Maar de achterkant van deze uitroep laat tegelijkertijd zien, dat vrouwen na zo’n twintig jaar strijd nog steeds niet op de plekken in het beleid zitten waar wij dit soort geweld kunnen afwenden of tegenhouden.

Machteloosheid?

Ja en nee.

Ik heb dat lange stuk uit de geschiedenis van het voormalig Joegoslavische volk verteld om te laten zien, dat wij inderdaad niet in staat zijn om dit proces van eeuwen in een keer te stoppen. We staan machteloos.

Ten dele. Ten eerste zullen we de conflicten in deze wereld moeten accepteren en er mee moeten leren omgaan.

Tegelijkertijd hoop ik, dat we van deze situatie van geweld iets leren. En daarvoor zijn we vanmiddag ook bij elkaar.

Ik heb nog steeds het gevoel, dat vrouwen nog steeds veel last hebben van het ‘schone handen syndroom’ zoals Annelies van Heijst, feministisch theologe dat noemt.³ De ziekte van de afzijdigheid is een cultureel ziektebeeld.

Van Heijst geeft vrouwen de volgende raad: zich los te maken uit de eenzijdige fixatie op het schone en het opgeruimde. Het alles in orde willen hebben. Vrouwen zijn specialistes in het maatschappelijk en politiek afzijdig zijn. In het aanvaarden en dulden. En het zou goed zijn voor de wereld als vrouwen zich wat actiever bemoeiden met wat zij onder het Goede en het Ware verstaan. ‘We moeten het vermogen tot samen dromen van een andere wereld ontwikkelen. Dromen van een wereld, waar ook chaos een plek heeft.’

Wat ik met dit alles wil zeggen voor de discussie hierna is: we zijn verschrikt en willen redden, zoals vrouwen plegen te doen;

³ Heijst, Annelies van, *Schone handen: de ziekte van de afzijdigheid*, OPZIJ, september 1991

We komen tot de bittere ontdekking, dat vrouwen in deze wereld van politiek en macht geen plekken hebben met voldoende macht. We leven in een westerse wereld, die denkt dat deze het recht heeft overal te kunnen ingrijpen en de wereld naar haar hand te kunnen zetten.

Laten we vanmiddag beginnen te dromen van een andere wereld. Samen. Lijnen zoeken die er al liggen naar de chaos die vandaag voormalig Joegoslavië heet en morgen weer een andere naam zal hebben.

Laten we ons taai en standvastig verzetten tegen al het geweld in de wereld. Dat vraagt inzet en geen afzijdigheid. Dat vraagt om een eigen plan voor het Goede en het Ware. Dat willen wij in deze wereld tot werkelijkheid maken.